

Славистика

<http://www.slavistickodrustvo.org.rs/izdanja/slavistika.htm>

Књига XX (2016)

Уредништво

Дејан АЈДАЧИЋ (Србија–Украјина)
Наталија Јевгењевна АНАЊЕВА (Русија)
Ирина АНТАНАСИЈЕВИЋ (Србија)
Вера БЕЛОКАПИЋ-ШКУНЦА (Србија)
Серђо БОНАЦА (Италија)
Петар БУЊАК (Србија)
Гочо ГОЧЕВ (Бугарска)
Богуслав ЗЈЕЛИЊСКИ (Пољска)
Јелена Јурјевна ИВАНОВА (Русија)
Ксенија Кончаревић (Србија)
Богдан КОСАНОВИЋ (Србија)
Јаромир ЛИНДА (Србија)
Биљана МАРИЋ (Србија)
Људмила ПОПОВИЋ (Србија)
Иво ПОСПИШИЛ (Чешка Република)
Марија СТЕФАНОВИЋ (Србија)
Луцјан СУХАНЕК (Пољска)
Срето ТАНАСИЋ (Србија)
Бери П. ШЕР (САД)

Главни уредник
ПЕТАР БУЊАК

СЛАВИСТИЧКО ДРУШТВО СРБИЈЕ
Београд • 2016.

Бранко Тошовић

Karl-Franzens-Universität Graz

Institut für Slawistik

Град, Аустрија

BIBLID: 1450-5061, 20 (2016), p. 139–143

УДК 811.163.41'366

оригинални научни рад

примљено 26. 4. 2016.

прихваћено за штампу 1. 11. 2016.

МОРФОЛОШКА СТРУКТУРА ИМЕНИЦА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

У тумачењу дате теме постоје два приступа – конструкцијски и деконструкцијски. У првом, конструкцијском презентира се прикупљена грађа, представља модел генерисања именских облика и парадигми, ставља на увид општа морфолошка конструкција (чију основу чине правила) и дају основна тумачења. У другом, деконструкцијском све се провјерава на корпусном материјалу, наводе и тумаче репрезентативни синтагматски и реченични обрасци, врши валоризација прикупљене грађе и резултата анализе с циљем да се одговори на питање колико овај модел потврђују досадашња граматичка испитивања и колико досадашња граматичка испитивања потврђује овај модел.

Кључне ријечи: именице, морфологија, конструкција, деконструкција, правило, корпус

Шест врста ријечи припадају парадигматским врстама ријечи: именице, замјенице, придјев, бројеви, глаголи, прилози, а четири непарадигматским: приједлози, везници, партикуле и узвици. Именице чине једну трећину (34,43%), слиједе придјеви (32,34%) и глаголи (29,89%). Они обухватају 92,48% укупног лексичког фонда. За истраживање граматичке структуре ријечи (морфолошких, семантичких, синтаксичких и стилистичких вриједности облика), осмишљавање широких и разнородних начина употребе, важно је разрадити комплексан систем генерисања максималног и по могућности потпуног броја морфолошких облика помоћу минималног броја правила. Наша анализа показује да највише правила траже глаголи (378), затим именице (369), а много мање придјеви (71) и замјенице (50), док минималан број захтијевају бројеви (12). Међутим, ако се та правила доведу у везу са бројем ријечи на које се односе, добија се сасвим друга слика: за 135 замјеница потребно је имати 50 правила, за 198 бројева 12, за 47.806 именица 369, за 30.030 глагола 378, за 32.492 придјева 71. Ако се стави у однос 369 правила и 47.806 лема¹, добиће се коефицијент 0,0077, па именице заузимају трећу позицију: испред њих налазе се замјенице (0,370) и глаголи (0,013), а иза бројеви (0,061) и придјеви (0,0022). То значи да именице спадају у групу ријечи која у односу на укупан број лексема има најмањи број правила. Врсте ријечи које образују затворени скуп (који се не попуњава новим ријечима, у датом случају замјенице и бројеви)² захтијевају већи број правила него оне које чине отворени скуп (именице, придјеви и глаголи).³

¹ Лема је основни, полазни облик у парадигми, облик који се наводи у рјечницима као на-
тукица. Све остале парадигмалне јединице спадају у појавнице (token).

² Поменути коефицијент код замјеница износи чак 37,04, а код бројева 6,06.

³ Друге врсте ријечи (7.495) овако су представљене: прилози 6.901, скраћенице 243, приједлози 197, ријечце 104, везници 50. Однос двију наведених група врста ријечи (укупно 108.297) има следеће вриједности: именице, придјеви, замјенице, бројеви, глаголи – 100.802, прилози, скраћенице, приједлози, ријечце, везници – 7.495.

Овај граматички опис карактеришу следеће црте. Прво, у њему нема изузетака нити се тим појмом било гдје оперише, будући да се они у датом корелативном приступу они не признају: свака јединица се третира потпуно равноправно (уникатне јединице се тумаче као обични елементи морфолошког система). Друго, ради се о својеврсној тоталној граматици (разрађене на цјеловитом затвореном лексичком и текстуалном корпусу, потпуно релевантном за утврђивање законитости на нивоу читавог језика; при томе се анализира морфолошка структура ријечи без обзира на њихову употребну вриједност, стилску маркацију и лексичко-семантичку категорију), корпусној граматици (у основи лежи око стотину хиљада ријечи), јер (а) истраживачки корпус обухвата 47.806 именица, (б) свака именица се разматра појединачно, (в) селективно се не одређује граматички/морфолошки статус било које именице. Треће, врши се јасно термилошко разграничење па се, рецимо, строго разликује наставак (оно што се мијења у парадигми на крају ријечи) од завршетка (који може бити састављен од једне фонеме или више фонема те обухватати наставак, суфикс и постфикс). Анализа показује да је за тумачење именица много важније полазити од завршатака него од форманата (афикса) и морфема. Четврто, даје се подробен творбени опис и преглед крајњих позиција свих промјенљивих врста ријечи (са наставцима и завршецима). Пето, битна је валоризација правила (у деконструкцијском дијелу) на бази текстуалних корпуса: огроман број ријечи и велики број правила захтијева да се она провјере у конкретним текстовима. Валоризацију посебно траже морфолошке варијанте (дублети и триплети),⁴ како би се утврдило шта преовладава, каква је стилска вриједност и какве постоје тенденције. Шесто, овај граматички опис разликује се од традиционалног (посебно у оквиру појединих граматичких приручника) тиме што се у анализи и закључивању не оперише неодређеним, уопштеним изразима *може/могу, могу а не морају, обично, обичније, углавном, радије, понекад, у неким појединачним случајевима, често, готово, скоро, скоро досљедно, скоро редовно, скоро искључиво, већином, код већег броја, мање-више, мање склон, од мањег броја, у посебним ситуацијама, претежно, неколико, извјестан* и сл.⁵ Дати приступ одликује се и тиме што не оперише појмом изузетка од правила и неодређеним квалификаторима типа *често, најчешће, обично, претежно* итд.

Овај граматички опис састављен је од два дијела: конструкцијског и деконструкцијског, валоризирајућег. У посљедњем врши се преиспитивање правила и скупљене грађе на бази текстуалних корпуса, пошто огроман број именица и велики број правила захтијева да се све провјери у конкретним текстовима.

Значајан сегмент деконструкцијског дијела чине корелације између српског, хрватског и бошњачког језика, посебно разлике. Ако су у конструкцијском

⁴ У овом приступу дублети и триплети укључени су у правила ако нису дијалекатског и покрајинског (регионалног) карактера.

⁵ То не значи да се ови изрази понекад не појављују – они се користе али одмах и прецизирају конкретним статистичким подацима. Уопштене и паушалне формулације не помажу много у процесу израде правила, односно фиксирање сваке ријечи за одређено правило. То се посебно односи за варијантне облике – утврђивање правила за именице са дублетима и триплетима врло је тешко (у постојећим граматицама готово да нема правила сличних овим).

издању разрађена правила на основу флексијске, падежне и лексичке структуре без шире анализе, у деконструкцијом дијелу тумачење њихових морфолошких специфичности ових језика представља један од централних дијелова. Важан сегмент морфолошког система – прозођија даје се у дијелу који обједињава конструкцију и деконструкцију.

У конструкцијском дијелу постоје два велика масива – лексичка грађа (47.806 именица) и морфолошка структура (369 правила). Због сложености једног и другог није могуће извршити њихову валоризацију према досадашњим истраживањима и по употребној вриједности (у корпусима) па се то даје у другом дијелу – деконструкцијском.

Централни појам датог истраживања је правило. Под тиме се подразумијева (а) процедура овог морфолошких промјена и варирања, одређивања начина алтернирања и израде њиховог описа у облику кратких елементарних упута, (б) матрица саодноса између кодних позиција и парадигматских пуњења, (в) поступак разоткривања система промјенљивости ријечи у циљу генерисања свих облика и цјеловитих парадигми. Систем правила доста је широк: синтагматска и парадигматска, појединачна и општа, структурна, категоријална и интеркатегоријална, ексклузивна и инклузивна, флексијска и падежна.

За именице мушког рода (16.078) издвојена су 242 правила, која обухватају именице на нулти наставак и на самогласник. Прва група (на **-о**) тражи много више правила него друга пошто је саоднос 184 : 58. За генерисање парадигми треба имати правила за именице за живо, именице за неживо, именице са непостојаним самогласником **а** и и без њега. При томе је неопходно знати најмање четири облика једнине (ном., ген., вок. и инстр., понекад и дат./лок. једн.) и два облика множине (ном. и ген.), будући да они сигнализирају постојање алтернација и дублета.

За генерисање именица мушког рода на нулти наставак разрађена су 184 правила, изнуђена морфолошким и категоријалним специфичностима. Највише правила траже именице за живо са непостојаним **а** (49,25%), два пута мање именице за неживо (23,88%). Међу именицама са нултим наставком претежни дио алтернација (35) имају оне које се завршавају на **-к**, стога оне дају посебно кумулативно правило (**к**-правило). Група именица за живо са непостојаним **а** веже се за пет правила.

Именице мушког рода на самогласник (3.389) обухвата 58 правила, дакле изразито мање у односу на именице са завршним сугласником (184). Број правила која покривају именице за живо и именице за неживо је подударан – по 28 (уз то постоје два правила која се истовремено односе и на живо и на неживо). Највише правила имају именице на **-о** (12), затим на **-а** (7), **-е** (4) **-и** (3) и **-у** (2). Међу правилима у групи именица на **-о** (31) преовладавају она која се тичу именица за живо (20).

Генерисање именица женског рода тражи 54 правила. Она највише захватају именице на **-а** (34 правила), у оквиру којих се издвајају именице на **-ка** (траже 20 правила). Слиједе именице на **-о** (3 правила, 19 лексема), **-и** (2 правила, 4 лексема) и **-е** (1 правило, 6 лексема).

Именице женског рода на сугласник имају 14 правила. Готово су сва (13 од 14) изнуђена дублетним облицима у инстр. једн., при чему се једна варијанта одликује јотовањем, контактом завршног сугласника основе и почетног **j** [i] у

наставку **-ју**: **б** > **бљ** [bǫ], **д** > **ђ** [ǰ], **н** > **њ** [ɲ], **ст** > **шћ** [ʃtɕ], **в** > **вљ** [vǫ]. Много мање правила постоји у систему именица женског рода на **-е**.

Именице средњег рода покрива 40 правила – она се углавном тичу именица на **-е** (24), мање на **-о** (14). Само једно правило обухвата именице на друге фонеме (4). Два правила покривају непромјенљиве именице, од којих 33^{доба} генерише парадигму за једну ријеч; у основи правила 304^{вјерујем} налази се супстантивизирани облик презента (*вјерујем*, *вјерују*).

За образовање парадигми 262 именице општег рода (м. р./ж. р., м. р./ср. р., ж. р./ср. р., м. р./ж. р./ср. р.) разрађено је 16 правила, међу којима преовладавају она која се односе на именице м. р. и ж. р.

Именице које се користе само у множини – *pluralia tantum* захтијевају 16 правила. Оне су претежно мушког и женског рода (по 6), мање средњег (3) и мушког/женског (1).

Збирне именице (289) траже три правила.

Што се тиче завршетка, најкомпликованије су именице на **-к** (има се у виду нулти наставак на **-к** и **к** испред **-а**, **-е**, **-и**, **-о**, **-у**) јер траже чак 64 ексклузивна правила. На другом мјесту је **-ц** (50). Сви остали сугласници захтијевају много мање правила: **-г** (14), **-т** (12), **-х** (11), **-н** (11), **-р** (8), **-д** (6), **-м** (5), **-љ** (5), **-њ** (4), **-г** (0), **-б** (3), **-ш** (3), **-ч** (2).

Два кумулативна правила: **к**-правило и **ц**-правило дају 114 правила, што чини 30,89% свих правила. Међутим, она се не вежу за један род (налазимо их у свим родовима).

Једна правила служе за образовање парадигми минималног броја именица (једне, двију или трију), друга за максимални број (неколико хиљада) па се издвајају регулациони „монструми“ и „патуљци“, граматичко-лексички и алтернатијски. Граматичко-лексички „монструми“ су правила која покривају веома велики број ријечи – више од једне хиљаде: 03^{страна} (7.938), 104^{биће} (7.934), 28^{кост} (6.655), 57^{младић} (5.025), 75^{искуство} (1.786), 65^{турист} (1.711), 29^{народ} (1.774), 272^{славист} (1.368), 365^{десница} (1.360), 364^{глумица} (1.047). Граматичко-лексички лексички „патуљци“ су правила која обухватају веома мали број ријечи. Међу њима налази се чак 126 са једном именицом типа 250^{витез}, 209^{фах}, 281^{сто}, 93^{нога}, 255^{срце}, 01^{пут}, 125^{Млечи}. Алтернатијски „монструми“ су **к**-правила (64) и **ц**-правила (50) јер покривају велики број различитих алтернација. Алтернатијски „патуљци“ су правила која се не заснивају на алтернацијама, рецимо 65^{турист} (1.711), 29^{народ} (1.774), 03^{страна} (7.934) итд. Поларне позиције заузимају правила за именице без било каквих алтернација и правила за именице са максималном морфонолошким варирањем.

ЛИТЕРАТУРА

- Gralis Korpus-www: *Gralis-Korpus*. http://www-gewi.uni-graz.at/gralis/korpusarium/gralis_korpus.html. Stanje 15. 10. 2015.
- Zečević Vesna, Peti Mirko, Pavešić Slavko, Malić Dragica, Lončanić Mijo, Barić Eugenija, Znika Marija (1995). *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Gralis-Morphogenerator*. <http://www-gewi.uni-graz.at/gralis-alt/0.Projektarium/MorphoGenerator/morpho.php>. 15. 10. 2015.

- Nikolić Miroslav (2000). *Obratni rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad – Beograd: Matica srpska – Institut za srpski jezik SANU.
- Rečnik srpskoga jezika* (2007). Redigovao i uredio Miroslav Nikolić. Novi Sad: Matica srpska.
- Babić Stjepan, Brozović Dalibor, Moguš Milan, Pavešić Slavko, Škarić Ivo, Težak Stjepan (1991). *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Nacrt za gramatiku. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Stevanović Stevanović Mihailo (1970²). *Savremeni srpskohrvatski jezik (Gramatički sistemi i književnojezička norma)*: I – Uvod, Fonetika, Morfologija. Beograd: Naučna knjiga.

Бранко Тошович

МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

В настоящей работе представлена модель для изучения имен существительных и порождения их парадигм при помощи определенных правил, рассмотрена морфологическая конструкция этой части речи и даны основные толкования. Центральным понятием предлагаемого исследования является правило. Под этим подразумевается (а) процедура выявления морфологических изменений и варьирования форм, определения способа чередований и их описания в форме коротких элементарных инструкций, (б) матрица соотношений между кодовыми позициями и парадигматическим наполнением, (в) прием раскрытия системы формоизменений в целях порождения всех форм и целостных парадигм. Автор различает синтагматические и парадигматические, отдельные и общие, структурные, категориальные и интеркатегориальные правила. Особую группу составляют эксклюзивные и инклюзивные правила, а также флексийные и кумулятивные. Данное грамматическое описание отличается тем, что в нем не используется понятие „исключение из правила“ и не употребляются общие, неопределенные квалификаторы типа *часто, чаще всего, обычно, преимущественно* и т. п., а приводят конкретные количественные данные. Так как исследуемый корпус (а) охватывает более 44 тысяч имен существительных, (б) каждое существительное рассматривается в отдельности, (в) выборочно не определяется грамматический/морфологический статус слов, данный подход можно назвать тотальной грамматикой.

Ключевые слова: имена существительные, морфология, конструкция, деконструкция, правило, корпус